

Cu privire la istoria creștinismului primitiv⁴⁶⁷

Scris între 19 iunie și 16 iulie 1894

Publicat în „Die Neue Zeit”
Bd. I, nr. 1 și 2, 1894—1895

Semnat: *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul
apărut în revistă

Tradus din limba germană

I

Istoria creștinismului primitiv prezintă puncte comune, demne de relevat, cu mișcarea muncitorească modernă. Ca și aceasta din urmă, creștinismul a fost inițial o mișcare a celor asupriți, care s-a manifestat la început ca o religie a sclavilor și libeților, a săracilor și a celor lipsiți de drepturi, a popoarelor pe care Roma le-a subjugat sau le-a împrăștiat. Și unul și altul, atit creștinismul, cît și socialismul muncitoresc propovăduiesc izbăvirea în viitor de robie și de mizerie; creștinismul caută această izbăvire în viața de apoi, după moarte, în ceruri, pe cînd socialismul în lumea aceasta, în transformarea societății. Și unul și altul sînt persecutate și prigonite, adepții lor sînt proscrisi și supuși rigorilor legilor excepționale, unii ca dușmani ai neamului omenesc, ceilalți ca dușmani ai statului, ai religiei, ai familiei și ai ordinii sociale. Dar în pofida tuturor persecuțiilor, ba adesea chiar tocmai datorită lor, ambele mișcări își croiesc drum victorios și năvalnic. La trei sute de ani după apariția sa, creștinismul a fost recunoscut ca religie de stat a Imperiului roman universal și în mai puțin de 60 de ani socialismul și-a cîștigat o poziție care-i asigură pe deplin victoria.

Dacă, prin urmare, d-l profesor Anton Menger, în lucrarea sa „Recht auf den vollen Arbeitsertrag”, își exprimă mirarea că dată fiind colosala centralizare a proprietății funciare din timpul împăraților romani și suferințele nemărginite ale clasei muncitoare de atunci, alcătuită aproape exclusiv din sclavi — „după căderea Imperiului roman de apus nu a urmat socialismul”⁴⁶⁸, el nu vede tocmai că acest „socialism”, în măsura în care era posibil pe atunci, a existat într-adevăr și a ajuns chiar la dominație sub forma creștinismului. Numai că acest creștinism — și în virtutea premiselor istorice nici nu putea fi altfel — voia să înfăptuiască transformarea socială nu în lumea aceasta, ci în lumea de apoi, în cer, în viața veșnică de după moarte, în „împărăția de o mie de ani” care avea să vină în curînd.

Paralela dintre cele două fenomene istorice se impune încă din evul mediu, o dată cu primele răscoale ale țărănilor asupriți și mai ales ale plebeilor de la orașe. Aceste răscoale, ca toate mișcărilor de masă din evul mediu, aveau în mod necesar un înveliș religios și au luat forma unei lupte pentru restaurarea creștinismului primitiv, care degenera neconținut *, dar de fiecare dată îndărătul exaltării religioase se ascundeau interese lumești foarte concrete. Acest lucru a ieșit la iveală în modul cel mai pregnant în organizația taboriților din Boemia sub conducerea lui Jan Žižka, de glorioasă amintire ⁴⁷⁰; dar această trăsătură străbate întregul ev mediu, dispărînd treptat după războiul țărănesc german, pentru a apărea din nou la muncitorii comuniști după 1830. Atît comuniștii revoluționari francezi, cît și mai ales Weitling și adepții săi se refereau la creștinismul primitiv cu mult înainte ca Ernest Renan să fi spus: „Dacă vreți să vă faceți o imagine despre primele comunități creștine, priviți una dintre secțiunile locale ale Asociației Internaționale a Muncitorilor”.

Acest literat francez, care a fabricat romanul său de istorie a religiei „*Origines du Christianisme*” ⁴⁷¹ folosind cu o nerușinare fără precedent chiar în jurnalistică modernă critica germană a Bibliei, nici nu știa cît adevăr cuprind cuvintele de mai sus. Aș vrea să-l văd pe acel vechi membru al Internaționalei care să citească, de pildă, așa-numita epistolă a II-a a lui Pavel către corinteni fără să i se deschidă, cel puțin într-o privință, vechile răni. În-

* Un tablou cu totul contrar îl oferă răscoalele religioase din lumea mahomedană, mai ales cele din Africa. Islamismul este o religie croită anume pentru orientali, în special pentru arabi, prin urmare, pe de o parte, pentru orașeni, care se indeletnicesc cu negoțul și cu meșteșugurile, pe de altă parte pentru beduinii nomazi. Dar în aceasta rezidă germele unor ciocniri care se repetă periodic. Orașenii se îmbogățesc, trăiesc în lux și nesocotesc „legea”. Beduinii, care sînt săraci și, din cauza acestei sărăcii, duc o viață austeră, privesc cu invidie și cu jînd la aceste bogății și desfătări. Dar iată că se unesc sub conducerea unui profet, a unui mahdi, pentru a-i pedepsi pe renegați, a restabili respectul față de canoanele rituale și adevărata credință și a-și însuși drept răsplată avuțiile apostaziilor. După vreo 100 de ani ei ajung, firește, exact în aceeași situație în care au fost acești apostazi; este nevoie de o nouă purificare a credinței, apare un nou mahdi și jocul începe de la început. Așa s-au petrecut lucrurile de la campaniile de cucerire întreprinse de Almoravizii și Almohazii africani în Spania pînă la ultimul mahdi de la Khartoum, care i-a înfruntat cu atîta succes pe englezi ⁴⁶⁹. Tot așa sau aproape tot așa s-a întîmplat cu răscoalele din Persia și din alte țări mahomedane. Toate aceste mișcări, desfășurate sub un înveliș religios, au fost generate de cauze economice; dar chiar cînd sînt victorioase, ele lasă neatîns vechile condiții economice. Așadar totul rămîne cum a fost și ciocnirile devin periodice. Dimpotrivă, în răscoalele populare ale Apusului creștin, învelișul religios servește numai ca standard și paravan pentru atacurile împotriva unei orînduirii economice învechite; în cele din urmă aceasta este răsturnată, o nouă orînduire este instaurată și lumea merge înainte.

treaga epistolă, începînd cu capitolul al 8-lea, e străbătută de veșnica și binecunoscuta jelanie : les cotisations ne rentrent pas — cotizațiile nu se plătesc ! Cîți dintre cei mai fervenți propagandiști din deceniul al 7-lea nu i-ar stringe, plini de înțelegere, mîna autorului acestei epistole, oricine ar fi fost el, șoptindu-i : „Așadar, și tu ai pățit la fel !”. Și noi am putea povesti cîte ceva în această privință, și asociația noastră era plină de corinteni ; cotizațiile astea care nu se plăteau, care ne jucau mereu înaintea ochilor fără să putem pune mîna pe ele, provocîndu-ne chinurile lui Tantal, astea erau faimoasele „milioane ale Internaționalei” !

Unul dintre cele mai bune izvoare de care dispunem cu privire la primii creștini sînt lucrările lui Lucian din Samosata, Voltaire al antichității clasice, care avea o atitudine deopotrivă de sceptică față de tot felul de superstiții religioase și care tocmai de aceea nu avea nici motive religioase păgîne, nici motive politice să-i trateze pe creștini altfel decît pe adepții oricărei alte comunități religioase. Dimpotrivă, el își bate joc de toți din pricina superstițiilor lor, de cei care-l venerau pe Iupiter nu mai puțin decît de cei care-l venerau pe Hristos ; din punctul său de vedere plat raționalist, ambele feluri de superstiții sînt la fel de absurde. Acest martor, în nici un caz pătînior, relatează, printre altele, povestea vieții unui aventurier pe nume Peregrinus, care-și spunea Proteus, originar din Parium-Hellespont. În tinerețe, acest Peregrinus și-a început cariera în Armenia printr-un adulter ; a fost prins asupra faptului și, după obiceiul țării, urma să fie linșat. Reușind să scape prin fugă, s-a întors la Parium, unde și-a su-grumat tatăl, și a fost silit să dispară.

„Și atunci s-a întimplat — citez după o traducere în limba germană a lui Schott⁴²² — să cunoască și el minunata învățătură a creștinilor, cu ai căror preoți și cărturari intrase în legătură în Palestina. În scurt timp el a ajuns atît de departe, încît pe lingă el dascălii săi păreau niște copii. A devenit profet, staroste al comunității, conducătorul sinagogilor, într-un cuvînt a ajuns să fie totul ; le tălmăcea scrierile lor și a scris el însuși un mare număr de lucrări, astfel încît, în cele din urmă, creștinii au început să vadă în el o ființă superioară, să accepte legile date de el, proclamîndu-l șeful lor (episcop). ...Din această cauză” (adică pentru că era creștin), „Proteus a fost odată prins de autorități și aruncat în temniță... În timp ce zăcea în lanțuri, creștinii, care socoteau întemnițarea lui drept o mare nenorocire, au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a-l elibera. Nu au izbutit însă, așa că s-au apucat să-l îngrijească cu o rivnă fără seamăn. Încă din zori, la poarta temniței sale, puteai vedea așteptînd bătrîne, văduve și copii orfani : creștinii mai cu vază mituiau chiar pe paznicii temniței și stăteau cu el nopți întregi ; ei își aduceau acolo de-ale mîncării și citeau la el cărțile lor sfinte ; pe scurt, scumpul Peregrinus (pe atunci mai purta acest nume) era pentru ei cel puțin un nou Socrate. Chiar din unele orașe din Asia Mică veneau la el trimiși ai comunităților creștine ca să-i dea o mîină de ajutor, să-l consoleze și să-l apere în fața judecătorilor. Este

de necrezut cât de repede sînt gata să vină în ajutor pretutindeni acești oameni cînd este vorba de comunitatea lor ; atunci ei nu preocupăse nici osteneala, nici banii. Așa se face că și Peregrinus a primit atunci bani din toate părțile, captivitatea lui devenind pentru el un izvor de venituri grase. Bieții oameni s-au lăsat convinși că trupul și sufletul lor sînt nemuritoare și că vor trăi veșnic ; din această cauză disprețuiau moartea și mulți mergeau la moarte de bunăvoie. Cel mai de seamă legiuitor al lor le mai băgase în cap ideea că toți vor deveni frați de îndată ce vor trece la o nouă credință, adică de îndată ce se vor lepăda de zeii greci și vor începe să se închine sofistului răstignit și să trăiască după preceptele lui. De aceea ei disprețuiesc toate bunurile exterioare fără deosebire și le stăpînesc în comun, potrivit învățăturii pe care au adoptat-o pe încredere, fără s-o verifice și fără să ceară dovezi. Așa că, dacă vine la ei un șarlatan abil care știe să profite cu viclenie de împrejurări, el izbutește să ajungă în scurt timp un om bogat, rizîndu-și în sinea lui de acești prostănaci. De altfel Peregrinus a fost pus din nou în libertate de prefectul de atunci din Siria".

Apoi, după descrierea altor peripeții ale lui, se spune :

„Și iată că omul nostru pornește pentru a doua oară" (din Parium) „în pribegie, trebuind să se mulțumească, în loc de bani de drum, cu milostenia creștinilor, care pretutindeni îi serveau drept scut și care nu-l lăseau să ducă lipsă de nimic. Așa s-a întreținut el o bucată de vreme. Cînd a încălcat însă și legile creștinilor — pare-mi-se că a fost văzut mîncînd ceva interzis de legile acestora —, creștinii l-au exclus din comunitatea lor" ⁴⁷³.

Cîte amintiri din tinerețe nu mă năpădesc citind acest pasaj din Lucian ! Iată-l mai întii pe „profetul Albrecht", care, timp de cîțiva ani, aproximativ din 1840 a periclitat literalmente comunitățile comuniste weitlingiene din Elveția ⁴⁷⁴. El era un bărbat înalt, voinic, cu o barbă lungă, care a cutreierat pe jos întreaga Elveție, căutînd auditori pentru misterioasa sa nouă evanghelie, menită să salveze lumea ; de altfel era, pe cît se pare, un incurcă-lume destul de inofensiv, care a și murit curînd. Iată-l apoi pe succesorul lui, mai puțin inofensiv, „doctorul" Georg Kuhlmann din Holstein, care a profitat de timpul cît Weitling a stat în închisoare pentru a converti la evanghelia sa comunitățile din Elveția franceză, și a făcut-o un timp cu atît succes, încît l-a atras de partea sa chiar pe cel mai inteligent, dar și cel mai ușuratec dintre membrii comunității, August Becker. Acest Kuhlmann le ținea prelegeri, care au fost publicate în 1845 la Geneva sub titlul „Die Neue Welt, oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung". Iar în prefața redactată de adeptii săi (probabil de August Becker) se spune :

„Lipsea omul prin al cărui cuvînt să capete glas toate suferințele, dorurile și nădejdlile noastre, într-un cuvînt tot ce frămîntă profund epoca noastră.. Acest om pe care-l așteaptă epoca noastră a apărut. El este doctorul Georg Kuhlmann din Holstein. El a venit cu învățătura despre lumea nouă, adică despre împărăția spiritului în realitatea existentă" ⁴⁷⁵.

Nu mai e nevoie, firește, să adaug că această învățătură despre lumea nouă nu este altceva decât cea mai obișnuită divagație sentimentală prezentată într-un limbaj semibiblic, à la Lamennais, și servită cu aroganță de profet. Ceea ce nu i-a împiedicat pe naivii weitlingieni să-l poarte pe brațe pe acest șarlatan, așa cum creștinii din Asia l-au purtat pe Peregrinus. Acești oameni, care erau atit de ultrademocrați și egalitariști, încît suspectau orice învățător, orice ziarist și în genere pe oricine nu era meșeriaș, socotindu-i niște „savanți” care voiau să-i exploateze, acești oameni s-au lăsat convinși de paiața melodramatică Kuhlmann că în „lumea nouă” cel mai înțelept, id est * Kuhlmann, va reglementa repartiția bunurilor, și de aceea, încă de pe acum, în lumea veche discipolii acestui înțelept trebuie să-i aducă bunurile cu toptanul, iar ei — să se mulțumească cu fărîmiturile. Și Peregrinus-Kuhlmann a dus o viață îmbelșugată și plină de plăceri pe socoteala comunităților... cît timp i-a mers. E drept că nu i-a mers prea mult timp. Murmurale tot mai puternice ale celor care se îndoiau de profețiile lui sau nu credeau în ele, precum și persecuțiile cu care era amenințat din partea guvernului cantonului Waadt, au pus capăt „împărăției spiritului” la Lausanne și Kuhlmann a dispărut.

Oricine a cunoscut din proprie experiență începuturile mișcării muncitorești din Europa își poate aminti zeci de exemple de acest fel. În zilele noastre, asemenea exagerări nu mai sînt cu puțință cel puțin în centrele mai mari, dar în ținuturile mai îndepărtate, unde mișcarea ciștigă teren, un astfel de Peregrinus în miniatură mai poate conta pe un succes temporar și limitat. Și așa cum în partidele muncitorești din toate țările pătrund tot felul de elemente care nu au nimic de așteptat de la lumea oficială sau care au pierdut orice speranță de a mai juca un rol în această lume — adversarii vaccinului, adepții temperanței, vegetarienii, antivivisecționiștii, medicii naturaliști, propovăduitorii comunităților libere ⁴⁷⁶, ale căror comunități s-au destrămit, autorii unor noi teorii despre originea lumii, inventatori sterili sau fără de noroc, victimele unor nedreptăți reale sau imagine, căroro birocrații „le spun cîrcotași inutili”, zevzeci cinstiți și șarlatani necinstiți —, tot așa stăteau lucrurile și cu primii creștini. Toate elementele lăsate pe dinafară, adică azvirlite peste bord de procesul de destrămare a vechii lumi, au intrat pe rînd în sfera de atracție a creștinismului, acesta fiind singurul element care a rezistat procesului de destrămare, tocmai pentru că era propriul lui produs necesar, și care de aceea s-a menținut și s-a dezvoltat, pe cînd celelalte ele-

* — adică. — *Nota trad.*

mente nu erau decît fluturi de o zi. N-a existat exaltare, nerozie ori șarlatanie care să nu fi pătruns în tinerele comunități creștine și care să nu fi găsit ici-colo, cel puțin temporar, un auditoriu binevoitor și discipoli fervenți. Și tocmai ca primele noastre comunități muncitorești comuniste, tot așa și primii creștini dădeau dovadă de o credulitate fără seamăn față de tot ce le convenea, așa că nu putem avea nici o siguranță că în noul nostru testament nu s-a strecurat vreun fragment din „marele număr de scrieri” întocmite de Peregrinus pentru creștinătate.

II

Critica germană a Bibliei, care a rămas pînă acum singura bază științifică a cunoștințelor noastre cu privire la istoria creștinismului primitiv, a evoluat în două direcții.

O direcție o constituie *școala de la Tübingen*⁴⁷⁷, din care, dacă privim lucrurile într-un sens mai larg, face parte și D. F. Strauss. Ea merge cu cercetarea critică atît de departe cît poate să meargă o școală *teologică*. Ea recunoaște că cele patru evanghelii nu sînt relatări ale unor martori oculari, ci prelucrări ulterioare ale unor scrieri care s-au pierdut, că din epistolele atribuite apostolului Pavel autentice sînt cel mult patru etc. Ea elimină din descrierea faptelor istorice ca fiind inacceptabile, toate minunile și toate contradicțiile; din ceea ce rămîne însă ea încearcă „să salveze ceea ce mai poate fi salvat”, dînd astfel la iveală foarte limpede caracterul ei de școală teologică. Prin aceasta, școala de la Tübingen i-a dat posibilitate lui Renan, care se bazează în mare parte pe ea, ca, aplicînd aceeași metodă, „să salveze” și mai mult din acest material și pe lingă numeroase povestiri mai mult decît îndoielnice din Noul testament, să ne impună, ca material istoric autentic, și o sumedenie de legende. În orice caz, tot ceea ce școala de la Tübingen respinge din Noul testament ca neistoric sau fals poate fi considerat definitiv înlăturat pentru știință.

Cealaltă direcție este reprezentată de un singur om: *Bruno Bauer*⁴⁷⁸. Marele lui merit constă nu numai în critica necruțătoare la care a supus evangheliile și epistolele apostolilor, ci și în faptul că el este primul care s-a apucat să cerceteze serios nu numai elementele iudaice și greco-alexandrine, ci și cele pur grecești și greco-romane, elemente care au deschis drum creștinismului pentru a deveni o religie universală. Legenda potrivit căreia creștinismul ar fi apărut dintr-o dată și de-a gata din iudaism, că, pornind din

Palestina, ar fi cucerit prin dogmatica și etica sa, o dată pentru totdeauna stabilite în linii principale, întreaga lume, nu mai poate găsi crezare de la Bruno Bauer încoace; ea mai poate vegeta doar în facultățile de teologie și printre oamenii care vor „să mențină religia pentru popor”, chiar în detrimentul științei. Uriașul aport al școlii lui Filon din Alexandria, ca și al filozofiei vulgare greco-romane — a celei a lui Platon și mai ales a stoicilor⁴⁷⁰ —, la formarea creștinismului, care pe timpul lui Constantin a devenit religie de stat, nu e stabilit nici pe departe în toate amănunțele, dar existența sa e dovedită, și aceasta se datorește în cea mai mare parte lui Bruno Bauer; el a dovedit, în esență, că creștinismul nu a fost importat din afară, din Iudeea și impus lumii greco-romane, ci că, cel puțin în forma în care a devenit religie universală, este produsul cel mai caracteristic al acestei lumi. Desigur că Bauer, ca toți cei care luptă împotriva unor prejudecăți înrădăcinate, a mers în multe privințe prea departe. Pentru a stabili și pe baza scrierilor vechi influența lui Filon și mai ales a lui Seneca asupra creștinismului în formare și pentru a-i înfățișa pe autorii Noului testament pur și simplu ca pe niște plagiatori ai acestor filozofi, Bauer a fost silit să plaseze apariția noii religii cu o jumătate de secol mai târziu, să respingă relatările istoricilor romani care nu erau în concordanță cu afirmațiile lui, și, în genere, să-și permită mari libertăți în expunerea istoriei. După părerea lui, creștinismul ca atare apare abia în timpul împăraților din dinastia Flaviilor, iar literatura Noului testament abia în timpul lui Adrian, Antoniu și Marc Aureliu. Din această cauză, la Bauer dispăre orice fundament istoric pentru povestirile din Noul testament despre Iisus și discipolii săi; ele se transformă în legende, în care fazele de dezvoltare internă și lupta spirituală dinlăuntrul primelor comunități sint puse pe seama unor personalități mai mult sau mai puțin fictive. După Bauer, locurile de naștere ale noii religii nu sint Galileea și Ierusalimul, ci Alexandria și Roma.

Prin urmare, dacă școala de la Tübingen ne oferea în ceea ce a lăsat ea neinfirmit din istoria și literatura Noului testament, maximul din ceea ce în prezent știința mai poate admite ca discutabil, Bruno Bauer ne oferă maximul din ceea ce ea poate infirma în istoria și literatura respectivă. Între aceste limite se află adevărul adevărat. Este foarte îndoielnic că acest adevăr ar putea fi stabilit cu mijloacele de care dispunem în prezent. Noile descoperiri, în special cele de la Roma, din Orient, și în primul rând cele din Egipt, vor contribui la lămurirea acestei probleme mai mult decît orice critică.

Noul testament însă cuprinde o singură carte despre care se poate stabili cu o aproximație de numai câteva luni când a fost scrisă: ea a fost scrisă, probabil, între iunie 67 și ianuarie sau aprilie 68; cartea se referă, așadar, la începuturile creștinismului și oglindește cu cea mai naivă fidelitate și într-un limbaj idiomatic corespunzător ideile creștinilor de atunci; de aceea, pentru a stabili ceea ce reprezenta într-adevăr creștinismul primitiv, ea este, după părerea mea, mult mai importantă decât toate celelalte cărți ale Noului testament, al căror text, în forma lui actuală, a fost scris mult mai târziu. Cartea la care ne referim este așa-numitul Apocalips al lui Ioan; întrucât această carte, cea mai tenebroasă s-ar părea din întreaga biblie, a devenit astăzi, datorită criticii germane, cea mai accesibilă și mai clară, vreau să vorbesc despre ea cititorilor mei.

Este suficient să arunci o privire în această carte ca să te convingi cât era de exaltat nu numai autorul ei, ci și „mediul” său „înconjurător”. „Apocalipsul” nostru nu este singura scriere de acest gen, nici singura din acea epocă. Din anul 164 i.e.n., când a fost scrisă prima dintre aceste lucrări, păstrată pînă în zilele noastre, așa-numita carte a lui Daniil, pînă în jurul anului 250 e.n., data aproximativă când a fost scrisă „Carmen” a lui Commodianus⁴⁸⁰, Renan enumără nu mai puțin de 15 „apocalipse” clasice care s-au păstrat pînă în timpurile noastre, fără să punem la socoteală imitațiile de mai târziu. (Îl citez pe Renan deoarece cartea lui este cea mai cunoscută și accesibilă chiar în afara cercurilor de specialiști.) Era o epocă în care, chiar la Roma și în Grecia, iar în și mai mare măsură în Asia Mică, Siria și Egipt, oamenii acceptau fără rezervă un amestec — complet lipsit de spirit critic — alcătuit din cele mai crase superstiții ale celor mai diferite popoare și-l completau cu înșelătorie pioasă și șarlatanie directă; o epocă în care minunile, stările de extaz, viziunile, invocarea spiritelor, prezicerea viitorului, alchimia, cabala⁴⁸¹ și alte vrăjitorii mistice jucau un rol de frunte. Aceasta era atmosfera în care a apărut creștinismul primitiv și, în plus, în mijlocul unei clase de oameni care, mai mult decât oricare alta, era receptivă la aceste fantasmagorii de domeniul supranatural. Se știe doar că în secolul al II-lea al erei creștine, după cum ne dovedesc printre altele papirusurile din Leyda, gnosticii creștini⁴⁸² din Egipt s-au ocupat intens cu alchimia și au introdus noțiuni de alchimie în învățăturile lor. Iar matematici* caldeeni și iudei, care, după Tacit, au fost

* Cabaliștii; ei foloseau alegorii și îndeosebi o simbolistică fantastică a numerelor și a literelor, pentru a înfățișa natura ca o emanație a divinității. — *Nota trad.*

izgoniți din Roma de două ori pentru vrăjitorie⁴⁸³ — o dată în timpul lui Claudiu și a doua oară în timpul lui Vitellius —, s-au ocupat numai de acea geometrie care, după cum vom vedea, constituie principalul conținut al Apocalipsului lui Ioan.

La aceasta se mai adaugă un alt fapt. Toate apocalipsele se consideră în drept să-și înșele cititorii. Nu numai că, de regulă, ele au fost scrise de cu totul alți oameni, de oameni care au trăit în cele mai multe cazuri mult mai târziu decât pretenșii lor autori — de exemplu cartea lui Daniil, cartea lui Enoh, apocalipsele lui Esdra, Baruch, Iuda etc., Cărțile sibiline⁴⁸⁴ —, dar ele prorocesc, în mare parte, numai evenimente petrecute de mult și pe care adevăratul lor autor le cunoștea foarte bine. Astfel, în anul 164, cu puțin înaintea morții lui Antiohus Epifanes, autorul cărții lui Daniil îi atribuie lui Daniil, care se zice că ar fi trăit pe vremea lui Nabucodonosor, prorocirea ascensiunii și pieirii Imperiului macedonean și persan, precum și a începutului dominației universale a romanilor, pentru ca, dovedindu-și astfel darul de prorocire, să facă pe cititor să accepte prorocirea sa finală că poporul lui Izrael va rezista la toate suferințele și, în cele din urmă, va ieși biruitor. Așadar, dacă Apocalipsul lui Ioan ar fi într-adevăr opera pretinsului ei autor, ea ar fi singura excepție în toată literatura apocaliptică.

Acest Ioan care se dă drept autorul Apocalipsului era, în orice caz, un om foarte respectat printre creștinii din Asia Mică. Dovadă este tonul epistolelor sale către cele 7 comunități. Este, prin urmare, posibil ca el să fi fost apostolul Ioan, a cărui existență istorică nu este, ce-i drept, într-un total dovedită, dar este, totuși, foarte probabilă. Dacă apostolul Ioan este într-adevăr autorul, aceasta n-ar face decât să întărească punctul nostru de vedere și ar constitui cea mai bună confirmare că creștinismul despre care se vorbește în carte este adevăratul creștinism primitiv. Totodată trebuie menționat că în mod cert Apocalipsul nu aparține aceluiași autor care a scris evanghelia sau cele trei epistole atribuite și ele lui Ioan.

Apocalipsul constă dintr-o serie de viziuni. În prima viziune apare Hristos în veșminte de mare-preot, pășind între 7 sfeșnice, care reprezintă cele 7 comunități din Asia, și dictind lui „Ioan” epistole către cei 7 „îngeri” ai acestor comunități. Aici iese la iveală în mod izbitor, chiar la început, deosebirea dintre acest creștinism și religia universală a împăratului Constantin, formulată la Conciliul de la Niceea⁴⁸⁵. Sfânta treime nu numai că este necunoscută, dar aici nici nu este posibilă. În locul *unui singur* duh sfânt, cum a fost mai târziu, avem aici cele „*sapte* duhuri ale lui

dumnezeu", fabricate de rabini pe baza Cărții lui Isaia, C. 11, 2. Hristos este fiul lui Dumnezeu, cel dintii și cel de pe urmă, alfa și omega, dar nicidecum nu este el însuși Dumnezeu ori egalul lui Dumnezeu; dimpotrivă, el este „începutul creației dumnezeiești”, adică o emanație a lui Dumnezeu existând din vecii vecilor, subordonată lui, ca și cele șapte duhuri de care am pomenit mai sus. În C. 15, 3, martirii din cer cîntă „cîntarea lui Moise, robul lui Dumnezeu, și cîntarea mielului” întru slăvirea domnului. Așadar, Hristos apare aici nu numai subordonat lui Dumnezeu, dar într-o anumită privință el este pus chiar pe aceeași treaptă cu Moise. Hristos a fost răstignit la Ierusalim (11, 8), dar a înviat (1, 5, 18), el este „mielul” care a fost jertfit pentru păcatele lumii și cu sîngele căruia au fost izbăviți în fața lui Dumnezeu credincioșii de orice neam și limbă. Aici găsim ideea esențială datorită căreia creștinismul primitiv a putut să devină o religie universală. În acea epocă, toate religiile, atît cele ale semitelor, cît și cele ale europenilor, aveau o concepție comună, și anume că zeii, supărați de faptele oamenilor, pot fi împăcați prin jertfe; prima idee fundamentală revoluționară în creștinism (împrumutată de la școala lui Filon) era pentru credincioși aceea că printr-o jertfă mare, adusă de bunăvoie de un mijlocitor, sînt ispășite o dată pentru totdeauna păcatele tuturor oamenilor din toate timpurile. Prin acesta dispărea necesitatea oricărui altor jertfe și, totodată, baza unei sumedenii de ceremonii religioase. Iar eliberarea de ceremonii, care îngreuiiau sau interziceau legăturile cu cei de altă credință, era prima condiție pentru ca o religie să devină universală. Și, totuși, obiceiul de a aduce jertfe era atît de adînc înrădăcinat în moravurile popoarelor, încît catolicismul, care a preluat atît de multe elemente păgîne, a găsit de cuviință să se adapteze acestei stări de fapt introducînd cel puțin prinosul simbolic. În schimb, despre dogma păcatului originar nu găsim nici măcar o aluzie în cartea de care ne ocupăm.

Trăsătura cea mai caracteristică a acestor epistole, ca și a întregii cărți, este însă că autorului nu-i trece niciodată și nicăieri prin minte să se numească pe sine și pe cei de aceeași credință cu el altfel decît *iudei*. Sectanților din Smirna și Philadelphia, împotriva cărora se ridică, el le aduce imputarea că „ei se zic pe sine iudei și nu sînt, ci sinagogă a satanei”; despre cei din Pergam spune: ei țin de învățătura lui Balaam, cel ce învăța pe Balac să pună piatră de poticneală înaintea *fiilor lui Izrail* ca să mănînce carne jertfită idolilor și să se dedea desfrînării. Așadar, nu avem de-a face aici cu creștini conștienți, ci cu oameni care se dau drept iudei; e drept că iudaismul lor reprezintă o nouă treaptă

de dezvoltare față de cel precedent, dar tocmai din această cauză — și singurul adevărat. De aceea, cînd în fața tronului lui dumnezeu apar sfinții, se înfățișează mai întii 144 000 de evrei, cite 12 000 din fiecare seminție, și abia după aceea masa fără număr a păgînilor convertiți la acest iudaism înnoit. Iată cît de puțin își dădea seama autorul nostru, în anul 69 al erei creștine, că era reprezentantul unei faze cu totul noi de dezvoltare a religiei și că aceasta avea să devină unul din cele mai revoluționare elemente în istoria spirituală a omenirii.

Vedem, așadar, că creștinismul de atunci, care încă nu era conștient de sine, se deosebea ca cerul de pămînt de religia universală de mai tîrziu, fixată prin dogme la Conciliul de la Niceea ; primul nici nu poate fi recunoscut în cea de-a doua. La creștinismul primitiv nu găsim nici dogmatica, nici etica creștinismului de mai tîrziu ; în schimb însă, găsim simțămîntul că se duce o luptă împotriva lumii întregi și că această luptă va fi încununată de succes ; găsim dorul de luptă și încrederea în victorie, care a dispărut complet la creștinii de azi și pe care în zilele noastre o întilnim numai la celălalt pol al societății, la socialiști.

Intr-adevăr, lupta împotriva unei lumi la început atotputernice și, în același timp, lupta dintre cei care vor să reinnoiască lumea sînt proprii atît primilor creștini, cît și socialiștilor. Aceste două mari mișcări nu au fost create de conducători și de profeți, deși ambele au avut destui profeți ; ele sînt mișcări de masă. Iar mișcările de masă sînt la început în mod necesar confuze ; confuze pentru că orice gîndire a maselor este la început contradictorie, neclară și incoerentă, confuze și din pricina rolului pe care îl mai joacă la început aici profeții. Această confuzie se manifestă în formarea unui mare număr de secte, care luptă între ele cel puțin cu aceeași înverșunare cu care luptă împotriva dușmanului comun din afară. Așa s-a întîmplat în timpul creștinismului primitiv, așa s-a întîmplat în prima perioadă a mișcării socialiste, oricît i-a mîhnit acest fapt pe filistinii bine intenționați care propovăduiau unitatea acolo unde nu era cu putință nici o unitate.

Oare coeziunea rindurilor Internaționalei a fost realizată printr-o dogmă unică ? Dimpotrivă. Acolo erau comuniști în spiritul tradiției franceze de dinainte de 1848, și ei de diferite nuanțe ; comuniști din școala lui Weitling și alții din Liga comuniștilor regenerată ; proudhoniști, care predominau în Franța și în Belgia ; blanquiști ; Partidul muncitoresc german ; în sfîrșit, anarhiști-bakuniști, care au avut pentru un moment preponderența în Spania și în Italia, și acestea nu erau decît principalele grupuri. De la întemeierea Internaționalei a trebuit să treacă mai bine de un sfert

de secol pînă s-a înfăptuit pretutindeni și definitiv delimitarea de anarhiști și pînă s-a putut stabili o unitate, cel puțin în ceea ce privește cele mai generale puncte de vedere economice. Și aceasta acum, cînd există mijloacele de comunicație moderne, căile ferate, telegraful, uriașele orașe industriale, presa și întrunirile populare organizate.

Primii creștini au fost și ei scindați în nenumărate secte, și tocmai aceasta a generat disputele care au dus la unitatea de mai târziu. Chiar în Apocalips, fără îndoială cel mai vechi document al creștinismului, se vorbește de împărțirea în secte, împotriva căreia autorul cărții se ridică cu aceeași vehemență și intransigență ca împotriva întregii lumi păcătoase din afară. Iată-i în primul rînd pe nicolaiții din Efes și din Pergam ; iată-i pe cei din Smirna și din Philadelphia, ce se zic pe sine iudei, dar sînt o sinagogă a satanei ; apoi pe cei ce țin de învățătura lui Balaam, falsul profet din Pergam ; pe cei din Efes, care se zic pe sine apostoli și nu sînt ; în sfîrșit, pe adepții falsei prorocițe din Tiatira, care poartă numele de Iezabela. Amănunte despre aceste secte nu cunoaștem ; numai despre discipolii lui Balaam și ai Iezabelei se spune că mîncau carne jertfită idolilor și se dedau desfrînării. S-a făcut încercarea de a prezenta toate aceste cinci secte drept creștini discipoli ai lui Pavel, iar toate aceste epistole drept epistole îndreptate împotriva lui Pavel, falsul apostol, pretinsul Balaam și „Nicolaii”. Argumentele, foarte puțin convingătoare, în susținerea acestei teze le găsim la Renan, „Saint-Paul”, Paris, 1869, p. 303—305, 367—370⁴⁶⁶. Ele toate se reduc la încercarea de a explica aceste epistole prin Faptele sfinților apostoli și prin așa-numitele epistole ale lui Pavel, scrieri care în orice caz, în forma lor actuală, sînt cu cel puțin 60 de ani mai noi decît Apocalipsul, așa că datele factice pe care le conțin sînt nu numai extrem de îndoielnice, dar se și contrazic total unele pe altele. Hotărîtor însă este faptul că autorului Apocalipsului nu-i putea trece prin minte să dea pentru una și aceeași sectă cinci denumiri diferite, ba chiar numai pentru Efes două (falșii apostoli și nicolaiții) și pentru Pergam de asemenea două (balaamiții și nicolaiții), și să vorbească de fiecare dată în mod răsplat despre două secte diferite. De altfel nu trebuie neglijată posibilitatea că în aceste secte s-ar fi aflat și elemente pe care le-am denumi astăzi adepți ai lui Pavel.

În ambele cazuri, cînd se dau amănunte, învinuirea se reduce la faptul că mîncau carne jertfită idolilor și se dedau desfrînării, două puncte care generau un permanent conflict între iudei — atît cei vechi, cît și cei creștinați — și păgînii convertiți la iudaism. La acești păgîni, carnea jertfită idolilor nu numai că era servită

la ospete, unde refuzul de a minca din cele oferite era socotit o necuviință și putea să devină periculos, dar se și vindea în piețele publice, unde nu întotdeauna se putea ști dacă era cușer sau nu. Prin desfrinare, acești iudei nu înțelegeau numai relațiile sexuale extraconjugale, ci și căsătoria în care între soți exista un anumit grad de rudenie interzisă de legea iudaică, precum și căsătoria între iudei și păgini; acesta este înțelesul care se dă de obicei cuvântului desfrinare în pasajul din Faptele sfinților apostoli, c. 15, 20 și 29. Ioan al nostru are însă părerile sale proprii și în ceea ce privește relațiile sexuale permise iudeilor dreptcredincioși. El spune, c. 14, 4, despre cei 144 000 de iudei din cer următoarele: „Aceștia sînt care nu s-au întinat cu femei, căci sînt feciorelnici”. Și, într-adevăr, în cerul lui Ioan al nostru nu există nici o femeie. El aparține, așadar, aceluși curent despre care se vorbește destul de des și în alte scrieri din timpul creștinismului primitiv și care considera în general relațiile sexuale drept un păcat. Și dacă ne gîndim că Ioan numește Roma desfrinata cea mare, cu care au curvit împărații pămîntului care s-au îmbătat din vinul curviei ei și că neguțătorii lumii din mulțimea desfătărilor ei s-au îmbogățit, ne este cu neputință să luăm cuvîntul din epistole în sensul îngust pe care ar voi să i-l atribuie apologetica teologică cu scopul de a găsi astfel o confirmare pentru interpretarea altor pasaje din Noul testament. Dimpotrivă. Aceste pasaje din epistole se referă în mod evident la un fenomen comun tuturor epocilor de mari frămîntări și anume că: o dată cu celelalte bariere sînt zdruncinate și opreliștile tradiționale cu privire la relațiile sexuale. Și în primele secole ale erei creștine, alături de ascetism, care preconiza mortificarea cărnii, a apărut destul de des tendința de a extinde libertatea creștină și asupra relațiilor mai mult sau mai puțin neîngrădite dintre bărbat și femeie. Același lucru s-a petrecut și în mișcarea socialistă contemporană. Ce groază teribilă a provocat în deceniul al 4-lea în Germania, pe atunci „cămin de copilași” *, „la réhabilitation de la chair” **, lansată de Saint-Simon, care în traducerea germană s-a transformat în „Wiedereinsetzung des Fleisches” ***. Și cel mai mult s-au îngrozit acele caste ale nobililor (la noi încă nu existau clase pe atunci), dominante pe vremea aceea, care nici la Berlin, nici pe moșiile lor, nu puteau trăi fără să-și refacă neconținut carnea! Ce s-ar fi întîmplat dacă acești oameni cumsecade l-ar mai fi cunoscut și pe Fourier, care

* H. Hcine, Versuri „Pentru liniștire”, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 243.

— Nota trad.

** — „reabilitarea cărnii”. — Nota trad.

*** — „refacerea cărnii”. — Nota trad.

prevedea o mult mai mare libertate a cărnii ! O dată cu învingerea utopismului, aceste extravagante au cedat locul unei concepții mai raționale și de fapt mult mai radicale, iar, de cînd Germania s-a transformat dintr-un „cămin de copilași”, după cum spune Heine, în centrul mișcării socialiste, indignarea ipocrită a prea evlavioasei lumi bune nu stîrnește decît risul.

Acesta este întregul conținut dogmatic al epistolelor. În rest ele nu sînt decît un apel înflăcărat către tovarășii de idei de a duce o propagandă asiduă, de a-și mărturisi cu curaj și mîndrie credința în fața adversarilor, de a lupta fără preget împotriva dușmanilor din afară și dinăuntru, și din acest punct de vedere epistolele ar fi putut să fie la fel de bine scrise de un membru entuziast și cu înclinații profetice al Internaționalei.

III

Epistolele nu sint decit introducerea la tema propriu-zisă a mesajului trimis de Ioan al nostru celor 7 comunități din Asia mică și, prin intermediul lor, restului lumii iudaice reformate a anului 69, din care s-a dezvoltat mai tirziu creștinismul. Și cu aceasta pătrundem în sfinta sfintelor creștinismului primitiv.

Din ce fel de oameni se recrutau primii creștini ? Mai ales din cei „osteniți și împovărați”, care, așa cum se cuvine unui element revoluționar, făceau parte din păturile cele mai de jos ale popoului. Și din cine se compuneau aceste pături ? În orașe din oameni liberi decăzuți, de cele mai diferite categorii, cum sint acei mean whites * din statele sclavagiste ale Sudului sau vagabonzii din Europa și aventurierii din porturile coloniilor și ale Chinei, apoi din liberi și mai cu seamă din sclavi ; pe latifundiile Italiei, Siciliei și Africii din sclavi, iar în districtele rurale ale provinciilor din țărani cu gospodărie mică, care se înglodau tot mai mult în datorii. Un drum comun pentru eliberarea tuturor acestor elemente nu exista în nici un caz. Pentru toți acești oameni paradisul era pierdut, îl lăsaseră în urma lor ; pentru oamenii liberi decăzuți, acesta era fostul polis, în același timp oraș și stat, în care strămoșii lor fuseseră cîndva cetățeni liberi ; pentru sclavii prizonieri de război era epoca de libertate de dinainte de prizonierat și de robie ; pentru țăranul cu gospodărie mică — orînduirea gentilică și proprietatea în comun asupra pămîntului, care acum erau desființate. Toate acestea fuseseră șterse de pe fața pămîntului de pumnul de fier nivelator al cuceritorului roman. Cele mai cuprinzătoare grupuri sociale la care a ajuns antichitatea au fost tribul și uniunea de triburi înrudite ; la barbari baza organizării lor o constituiau legăturile gentilice, iar la greci și italici, întemeietori de orașe, polisul, care cuprindea unul sau mai multe triburi

* — albiți săraci. — *Nota trad.*

înrudite. Filip și Alexandru au acordat peninsulei elenice unitatea politică, dar aceasta încă n-a însemnat că națiunea greacă a fost creată. Formarea națiunilor a devenit posibilă abia după căderea dominației mondiale romane. Aceasta a pus capăt o dată pentru totdeauna uniunilor mici ; forța armată, jurisdicția romană, aparatul fiscal au desființat complet organizarea internă tradițională. La pierderea independenței și a organizării specifice s-a adăugat jefuirea cruntă din partea autorităților militare și civile, care întâi își însușeau averiile celor subjugăți, ca apoi să le împrumute tot acestora cu dobânzi cămătărești, pentru a le da posibilitatea să plătească noile dări. Povara birurilor și nevoia de bani provocată de aceasta în ținuturile în care nu exista decât economia naturală sau în care ea predomina au făcut ca țărani să se înrobească tot mai mult cămătarilor și să apară mari deosebiri de avere, îmbogățindu-i pe bogați și sărăcindu-i complet pe cei săraci. Și orice împotriviare a diferitelor triburi mici sau a orașelor față de uriașa putere mondială romană n-avea nici o șansă de izbândă. Dar care era calea de scăpare, de izbăvire pentru cei înrobiți, asupriți și sărăciți, calea comună pentru toate aceste grupuri diferite de oameni ale căror interese erau străine unele de altele ori chiar opuse ? Și, totuși, o asemenea cale trebuia găsită, pentru ca toți aceștia să fie cuprinși într-o singură mare mișcare revoluționară.

Și ea a fost găsită. Dar nu în lumea aceasta. Or, așa cum stăteau lucrurile, ea nu putea fi decât o cale religioasă. Și atunci s-a deschis o altă lume. Încetul cu încetul credința că sufletul continuă să trăiască după moartea trupului a fost unanim recunoscută în lumea romană. De asemenea s-a răspândit tot mai mult credința că, după moarte, sufletul este răsplătit sau pedepsit într-un anumit fel pentru faptele săvârșite pe pământ. În ceea ce privește răsplata, lucrurile nu erau, ce-i drept, chiar atât de sigure ; anticii aveau o concepție mult prea spontan-materialistă ca să nu pună mult mai mult preț pe viața pămîntescă decât pe cea din împărăția umbrelor ; mai mult chiar, la greci, viața de după moarte era considerată mai curînd o nenorocire. A venit însă creștinismul, a luat în serios răsplata și pedeapsa din lumea de apoi, a creat raiul și iadul, și astfel a fost găsită calea de a-i scoate pe cei osteniți și împovărați din această pămîntescă vale a plîngerii și a-i duce în paradisul veșnic. Și, într-adevăr, numai perspectiva răsplății în lumea de apoi putea să ridice renunțarea la lume și ascetismul, preconizate de stoici și de adepții lui Filon, pînă la principiul etic fundamental al unei religii universale noi, care să poată atrage masele populare asuprite.

Dar acest paradis ceresc nu se deschide credincioșilor imediat după moarte. Vom vedea că împărăția lui Dumnezeu, a cărei

capitală este noul Ierusalim, nu poate fi cucerită și nu se deschide decât după lupte aprige împotriva puterilor iadului. Dar în imaginația primilor creștini aceste lupte aveau să fie purtate în curînd. Ioan caracterizează de la început cartea sa drept apocalipsul celor „ce trebuie să se petreacă *în curînd*”; imediat după aceasta, în versetul 3, el spune: „Fericit este cel ce citește și ascultă cuvîntul acestei proorociri, căci *vremea este aproape*”; comunității din Filadelfia, Hristos dă poruncă să i se scrie: „*Vin curînd*”. Iar în ultimul capitol, îngerul spune că el i-a arătat lui Ioan „cele ce trebuie să se întîmple *în curînd*” și-i poruncește: „Să nu pecetluiești cuvintele prorociei acestei cărți, căci *vremea este aproape*”, și însuși Hristos spune de două ori (versetele 12 și 20): „*Vin curînd*”. Cele ce urmează ne vor arăta cît de curînd era așteptată această venire.

Viziunile apocaliptice pe care ni le înfățișează acum autorul sînt, în general, împrumutate — de cele mai multe ori cuvînt cu cuvînt — din modele mai vechi: parte de la profeții clasici ai Vechiului testament, în deosebi de la Iezechiel, parte din apocalipsele iudaice de mai tîrziu, întocmite după modelul cărții lui Daniil, în special din cartea lui Enoh, care pe atunci era deja scrisă, cel puțin în parte. Critica a arătat pînă în cele mai mici amănunte de unde a împrumutat Ioan al nostru fiecare imagine, fiecare prevestire amenințătoare, fiecare plagă trimisă omenirii necredincioase, pe scurt întregul material pe care l-a folosit în cartea sa; așa că el vedește nu numai o totală sărăcie de spirit, dar și dovedește limpede că nu a trăit nici măcar în imaginație pretinsele sale stări de extaz și viziunile sale așa cum le-a descris.

Sucesiunea acestor viziuni este, pe scurt, următoarea. Întîi Ioan îl vede pe dumnezeu șezînd pe tronul său și ținînd în mînă o carte cu 7 pecetei, iar în fața lui pe mielul sacrificat și înviat din nou (Hristos), care este socotit vrednic să desfacă pecetele. La desfacerea pecetilor s-au arătat tot felul de semne miraculoase amenințătoare. La desfacerea pecetei a cincea, Ioan vede sub jertfelnic sufletele martirilor lui Hristos, înjungheați pentru cuvîntul lui dumnezeu, și-i aude strigînd cu glas tare: „Pînă cînd, stăpîne, nu vei judeca și nu vei răzbuna sîngele nostru față de cei ce locuiesc pe pămînt?”. După care li s-a dat cîte un veșmînt alb și li s-a spus să mai aștepte încă puțină vreme, pentru că trebuie să mai fie omoriți și alți martiri. Așadar, aici încă nu este vorba de „religia iubirii”, nu se spune: „Iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvîntați pe cel ce vă blestemă” etc., aici este propăvăduită pe față ura; o ură sănătoasă și cinstită împotriva celor ce-i prigonesc pe creștini. Și tot așa în întreaga carte. Cu cît se apropie criza, cu cît se inte-

tește ploaia de plăgi și pedepse venite din cer, cu atât mai mare este bucuria cu care vestește Ioan că marea masă a oamenilor încă nu vrea să se pocăiască pentru păcatele lor și că dumnezeu trebuie să le trimită noi flagele, că Hristos trebuie să-i păstorească cu toiag de fier și să-i calce în teascul vinului clocotitor al miniei lui dumnezeu atotputernicul, dar cei nelegiuți rămân tot cu inima impietrită. Este sentimentul natural, descătușat de orice prefăcătorie, că ești în luptă și că à la guerre comme à la guerre *. La desfacerea pecetii a șaptea apar șapte îngeri cu trîmbițe; ori de cîte ori sună unul din trîmbiță, apar noi semne înspăimîntătoare. După ce a trîmbițat al șaptelea înger, apar alți șapte îngeri cu cele șapte cupe ale miniei lui dumnezeu, care sînt vărsate pe pămînt; urmează alte plăgi și pedepse; în linii mari, acestea sînt, în cele mai multe cazuri, o repetare obositoare a celor spuse în mai multe rînduri. Apoi apare femeia, Babilonul, desfrîinata cea mare, îmbrăcată în purpură și în stacojiu, care șade deasupra apelor, beată de singele sfinților și de singele martirilor lui Iisus; este cetatea cea mare, clădită pe șapte coline, care are împărăție peste toți împărații pămîntului. Ea șade pe o fiară avînd șapte capete și zece coarne. Cele șapte capete sînt cele șapte coline, dar și șapte „împărați”. Din acești împărați cinci au căzut, unul mai este, iar al șaptelea va veni și după el se va întoarce iar unul din cei cinci, care a fost rănit de moarte, dar a fost vindecat. Acesta din urmă va domni pe pămînt 42 de luni, adică $3\frac{1}{2}$ ani (jumătate din cei șapte ani sfinți), îi va prigoni trimițîndu-i la moarte pe cei credincioși și va face să domnească nelegiuirea. Apoi urmează marea bătălie hotărîtoare, sfinții și martirii sînt răzbunați prin distrugerea desfrîinatei celei mari, Babilonul, și a tuturor adepților ei, adică a mării mase a oamenilor; diavolul este aruncat în adînc și ținut acolo închis o mie de ani, timp în care va împărăți Hristos și martirii sculați din morți. După ce se vor sfîrși cei o mie de ani, diavolul va fi dezlegat din nou și va avea loc o nouă mare bătălie a duhurilor, în care el va fi biruit pentru totdeauna. Apoi urmează a doua înviere, cînd învie și ceilalți morți și apar în fața scaunului de judecată al lui dumnezeu (observați: *nu* al lui Hristos!), iar credincioșii intră în cerul cel nou, în pămîntul cel nou și în noul Ierusalim, spre o viață veșnică.

Întrucît toate acestea au fost construite cu material exclusiv iudaic-precreștin, avem de-a face aproape exclusiv cu reprezentări pur iudaice. De cînd poporului lui Izrael a început să-i meargă rău în lumea aceasta, de cînd a fost pus să plătească bir asirienilor și babilonenilor, de cînd au fost distruse cele două împărății,

* — la război ca la război. — *Nota trad.*

a lui Izrael și a lui Iuda, și pînă la înrobirea lor de către seleucizi, adică de la Isaia pînă la Daniil, se prezice de fiecare dată venirea unui mîntuitor la vreme de strîmtoare. La Daniil 12, 1—3, găsim chiar o profeție despre pogorîrea lui Mihail, îngerul păzitor al iudeilor, care îi va salva dintr-o mare strîmtoare; mulți vor învia din morți, va avea loc un fel de judecată de apoi, iar cei înțelepți care au îndrumat poporul să meargă pe calea dreptății vor străluci ca stelele în veci. În Apocalipsul lui Ioan, creștinească este numai sublinierea puternică a apropiatei împărății a lui Hristos și slăvirea credincioșilor sculați din morți, mai ales a martirilor.

Interpretarea acestei profeții, în măsura în care se referă la evenimente din acea vreme, o datorăm criticii germane, în special lui Ewald, Lücke și Ferdinand Benary. Datorită lui Renan, această interpretare a devenit accesibilă și cercurilor neteologice. Că desfrînata cea mare, Babilonul, este Roma, orașul așezat pe șapte coline, acest lucru l-am văzut deja. Despre fiara pe care șade, în 17, 9—11 se spune:

„Cele șapte capete” (ale fiarei) „sînt șapte munți, deasupra cărora șade femeia, dar sînt și șapte împărați: 5 au căzut, unul mai este, celălalt încă nu a venit, iar cînd va veni are de stat puțină vreme. Și fiara — care era și nu este — este și el al optulea, deși este dintre cei șapte și merge spre pieire”.

Fiara înseamnă aici dominația mondială romană, reprezentată pe rînd de șapte împărați, dintre care unul a fost rănit de moarte și nu mai domnește, dar a fost vindecat și va veni din nou pentru a desăvîrși, ca al optulea împărat, împărăția semeției și a hulei asupra lui Dumnezeu. Și i s-a dat

„să facă război cu sfinții și să-i biruiască; și închina-se-vor ei toți cei ce locuiesc pe pămînt, ale căror nume nu sînt scrise în cartea vieții mielului; toți, cei mari și cei mici, cei bogăți și cei săraci, cei slobozi și cei robi, trebuie să-și pună semn pe mîna lor cea dreaptă sau pe frunte, încît nimeni să nu poată cumpăra sau vinde fără numai cel ce are semnul, adică numele fiarei sau numărul numelui fiarei. Aici este înțelepciunea. Cine are pricepere socotească numărul fiarei; căci este număr de om. Și numărul ei este 666” (13, 7—18).

Constatăm numai că aici boicotul este menționat, așadar, ca una din măsurile folosite de puterea universală romană împotriva creștinilor, deci este evident că aceasta este o născocire a diavolului, și trebuie să vedem cine este acest împărat roman care a mai domnit o dată, a fost rănit de moarte și a fost înlăturat, dar care se va reîntoarce ca al optulea la rînd și va juca rol de anticrist.

Dacă-l considerăm pe August primul, al doilea este Tiberiu, al treilea Caligula, al patrulea Claudiu, al cincilea Nero, al șase-

lea Galba. „Cinci au căzut, unul mai este”. Adică Nero a căzut deja, Galba mai este. Galba a domnit de la 9 iunie 68 pînă la 15 ianuarie 69. Dar îndată după urcarea lui pe tron s-au răscolit sub conducerea lui Vitellius legiunile de pe Rin, în timp ce în alte provincii alți comandanți pregăteau răscoale militare. Chiar la Roma s-au răzvrătit pretorienii, l-au ucis pe Galba și l-au proclamat împărat pe Otho.

De aici reiese că Apocalipsul nostru a fost scris în timpul domniei lui Galba. Probabil spre sfîrșitul domniei acestuia sau, cel mai tîrziu, în timpul celor trei luni (pînă la 15 aprilie 69) de domnie a lui Otho, „al șaptelea”. Cine este însă al optulea, care a fost și nu mai este? Aceasta ne-o arată cifra 666.

Printre semiți — caldeeni și iudei — se practica pe atunci o artă a magiei care avea la bază dubla semnificație a literelor. Cu aproximativ 300 de ani î.e.n., literele ebraice au început să fie folosite și ca cifre: a = 1, b = 2, g = 3, d = 4 ș.a.m.d. Prezicătorii cabaliști calculau suma valorii numerice a literelor unui nume și pe baza acesteia încercau să procească; de exemplu, alcătuind cuvinte ori îmbinări de cuvinte care să aibă aceeași valoare numerică, ei trăgeau anumite concluzii cu privire la viitorul purtătorului acestui nume. De asemenea, în acest limbaj al cifrelor erau exprimate cuvinte tainice, precum și alte lucruri de acest fel. Această artă era denumită printr-un cuvînt grecesc: gematriah, geometrie. Caldeenii, care-și făcuseră din ea o meserie și care erau denumiți de Tacit matematici, au fost izgoniți din Roma o dată în timpul lui Claudiu și mai tîrziu încă o dată în timpul lui Vitellius, pe motiv că s-au făcut vinovați de „fapte grave”.

Și tocmai prin intermediul acestei matematici s-a ajuns și la cifra 666. Îndărătul ei se ascunde numele unuia dintre primii cinci împărați romani. În afară de cifra 666, Irineu cunoștea însă, la sfîrșitul secolului al II-lea, și varianta 616, care a apărut în orice caz într-o vreme cînd secretul cifrei mai era cunoscut de mulți alți oameni⁴⁸⁷. Dacă soluția care se va găsi va corespunde în aceeași măsură ambelor cifre, proba este făcută.

Ferdinand Benary din Berlin a găsit această soluție. Numele este Neron. Cifra se bazează pe נרו קסר, *Neron Kesar*, care este scrierea ebraică, confirmată de Talmud și de inscripțiile palmirice, a cuvintelor grecești *Nerôn Kaisar*, împăratul Neron, cuvinte care figurează ca inscripție pe monedele din timpul lui Neron bătute în jumătatea de răsărit a imperiului. Și anume n (nun) = 50, r (reș) = 200; v (vav) ca o = 6; n (nun) = 50; k (kuf) = 100, s (sameh) = 60; r (reș) = 200, în total = 666. Dacă luăm însă ca

bază scrierea latină Nero Caesar, cel de-al doilea nun = 50 cade și avem 666—50=616, adică varianta lui Irineu.

Intr-adevăr, pe timpul lui Galba, în întreg imperiul roman au izbucnit pe neașteptate tulburări. Galba însuși s-a îndreptat în fruntea legiunilor spaniole și galice asupra Romei pentru a-l răsturna pe Nero; acesta a fugit și a poruncit unui libert să-lucidă. Dar împotriva lui Galba nu conspirau numai pretorienii la Roma, ci și comandanții militari în provincii; pretutindenii se iveau noi pretendenți la tron și se pregăteau să pornească cu legiunile lor asupra capitalei. Se părea că imperiul a fost lăsat pradă războiului intern și că destrămarea lui era iminentă. Pe deasupra s-a răspândit zvonul, mai ales în răsărit, că Nero n-ar fi mort, ci numai rănit, că a fugit la parți și că va reveni de dincolo de Eufrat cu armate pentru a începe o nouă domnie a terorii, și mai singeroasă. Mai ales Ahaia și Asia au fost înspăimântate de aceste știri. Și tocmai pe timpul când trebuie să fi fost scris Apocalipsul s-a ivit un fals Nero, care, împreună cu partizanii săi, destul de numeroși, s-a stabilit lângă Patmos și Asia Mică, pe insula Kythnos din Marea Egee (Thermia), unde a rămas până când a fost ucis încă pe timpul lui Otho. Nu este deci de mirare că printre creștini, împotriva cărora Nero a pornit prima mare prigoană, s-a răspândit părerea că el se va întoarce ca anticrist și că reîntoarcerea lui și, legată inevitabil de aceasta, încercarea tot mai insistentă, de a extermina în mod singeros noua sectă — va fi semnul prevestitor și prologul celei de-a doua veniri a lui Hristos, al mării bătălii victorioase împotriva puterilor iadului, al instaurării „în curînd” a împărăției de o mie de ani, iar credința nestrămutată în venirea ei îi făcea pe martiri să meargă bucuroși la moarte.

Literatura creștină și cea aflată sub influența creștinismului din primele două secole conțin suficiente indicii că secretul cifrei 666 era pe atunci cunoscut multora. Irineu ce-i drept nu-l mai cunoștea; în schimb, el, ca și mulți alții care au trăit spre sfîrșitul secolului al III-lea, știa că prin fiara din Apocalips se înțelegea Nero, care urma să se reîntoarcă. Apoi și această urmă dispăre și cartea noastră cade pradă tălmăcirii fanteziste a prezicătorilor dreptcredincioși ai viitorului; eu însumi am cunoscut în copilărie bătrîni care, conform prorocirii bătrînului Johann Albrecht Bengel, așteptau ca sfîrșitul lumii și judecata de apoi să fie în anul 1836. Prorocirea s-a împlinit, și chiar în anul respectiv. Numai că judecata de apoi a venit nu pentru lumea cea păcătoasă, ci pentru pioșii tălmăcitori ai Apocalipsului. Căci tocmai în 1836 F. Benary a găsit cheia pentru dezlegarea enigmei cifrei 666, punînd astfel capăt tuturor calculelor profetice, care nu erau altceva decît un nou gematriah.

Despre împărăția cerurilor rezervată credincioșilor, Ioan al nostru nu poate să ne dea decît o descriere foarte superficială. Noul Ierusalim este, ce-i drept, potrivit reprezentărilor de atunci, destul de mare; el formează un pătrat cu latura de 12 000 de stadii = 2 227 km, ocupă, așadar, o suprafață de aproape 5 000 000 km², adică mai mult decît jumătate din Statele Unite ale Americii, fiind clădit numai din aur curat și pietre scumpe. Acolo șade Dumnezeu printre ai săi și le este lor lumină în locul soarelui și nu mai există nici moarte, nici suferință și nici durere; riul cu apa vieții curge prin mijlocul cetății, iar pe malurile sale cresc pomi ai vieții, făcînd 12 feluri de roade, dîndu-și în fiecare lună rodul, și frunzele pomului „sînt spre tîmăduirea neamurilor” (după părerea lui Renan, acestea sînt un fel de ceai medicinal, „L'Ante-christ”, p. 542)⁴⁸⁸. Aici sfinții trăiesc veșnic.

Așa arăta în măsura în care îl cunoaștem noi, în jurul anului 68, creștinismul în Asia Mică — principalul său centru. Nici urmă de sînta treime; în schimb, îl vedem pe bătrînul Iehova, cel unic și indivizibil al iudaismului de mai tîrziu, transformîndu-se din dumnezeul național al iudeilor în dumnezeu unic și suprem al cerului și al pămîntului, revendicînd dominația asupra tuturor popoarelor, făgăduind îndurare celor convertiți, zdrobind fără milă pe cei îndărătnici, potrivit principiului antic: *parcere subjectis ac debellare superbos* *. În consecință, în ziua judecării de apoi dreptate va face acest dumnezeu, și nu Hristos, așa cum s-a scris mai tîrziu în evanghelii și în epistole. Potrivit învățăturii persane a emanației, care a fost însușită și de iudaismul de mai tîrziu, Hristos este mielul care purcede din veci de la dumnezeu, de asemenea și „cele șapte duhuri ale lui dumnezeu”, care se află însă pe o treaptă inferioară și care își datorează existența interpretării greșite a unui pasaj poetic (Isaia, 11, 2). Ele toate nu sînt dumnezeu ori egale cu dumnezeu, ci sînt supuse lui. Mielul se jertfește pe sine însuși întru ispășirea păcatelor lumii, căpătînd în schimb în cer o importantă înălțare în grad, pentru că această jertfire de bunăvoie a vieții sale este considerată în întreaga carte drept o faptă extraordinară, și nu ca ceva care izvorăște în mod necesar din ființa sa lăuntrică. Se înțelege că nu lipsește nici întreaga curte cerească, formată din arhangheli, heruvimi, îngeri și sfinți. Pentru a putea deveni o religie, monoteismul a trebuit de la bun început, chiar de la Zend-Avesta⁴⁸⁹, să facă concesii politeismului. La iudei, tendința de a se lepăda de dumnezeul lor și de a se închina zeilor cu chip cioplit ai păgînilor a revenit în mod cro-

* — cruță pe cei supuși și biruie pe cei orgolioși. — *Nota trad.*

nic pînă după exil⁴⁹⁰, cînd curtea cerească, alcătuită după model persan, adaptează într-o măsură mai mare religia la fantezia poporului. Și însuși creștinismul, chiar după ce a înlocuit pe dumnezeul iudeilor, rigid și veșnic egal cu sine, cu misterioasa sfință treime, diferențiată în sine, nu a putut să înlăture din rîndul maselor populare cultul vechilor zei decît înlocuindu-l prin cultul sfinților; astfel, după părerea lui Fallmerayer, cultul lui Iupiter nu a dispărut complet în Pelopones, în Maina, și în Arcadia, decît în jurul secolului al IX-lea („Geschichte der Halbinsel Morea“, I, p. 227)⁴⁹¹. Abia epoca modernă burgheză și protestantismul ei înlătură din nou pe sfinți și iau, în sfîrșit, în serios monoteismul diferențiat.

La fel de puțin cunoaște cartea noastră învățătura despre păcatul original și despre mîntuirea prin credință. Credința acestor prime comunități luptătoare este cu totul diferită de aceea a bisericii biruitoare de mai tîrziu; conținutul principal al acestei credințe îl constituie, pe lîngă jertfa expiatoare a mielului, apropiata a doua venire a lui Hristos și instaurarea împărăției de o mie de ani ce va să vină în curînd; iar această credință se întărește numai prin propaganda activă, lupta neîntreruptă împotriva dușmanului intern și extern, recunoașterea mîndră a punctului de vedere revoluționar în fața judecătorilor păgîni și hotărîrea de a muri ca martiri în numele biruinței.

Am văzut că autorul încă nici nu știe că este altceva decît un iudeu. De aceea în toată cartea nu este vorba nicăieri de botez; de altfel mai sînt și alte indicii care ne fac să credem că botezul este o instituție datînd din cea de-a doua perioadă a creștinismului. Cei 144 000 de iudei credincioși sînt „pecetluiți“, nu botezați. Despre sfinții din cer și credincioșii de pe pămînt se spune că s-au spălat de păcate, că și-au spălat veșmintele lor și le-au făcut albe în sîngele mielului; despre apa de botez nu se pomenește. Nici cei doi profeți care precedă apariția lui anticrist (cap. 11) nu botează, și, după 19, 10, mărturia lui Iisus nu este botezul, ci duhul prorociei. În toate aceste ocazii ar fi fost firesc să fie pomenit botezul dacă ar fi fost cunoscut pe atunci; putem așadar, conchide aproape cu toată certitudinea că autorul nostru nu cunoștea botezul și că acesta a fost introdus abia după ce creștinii s-au despărțit definitiv de iudei.

Tot atît de puțin știe autorul nostru despre cea de-a doua taină, de mai tîrziu, sfînta cuminecătură. Dacă în textul luteran Hristos făgăduiește fiecărui locuitor din Tiatira statornic în credința sa că va trage la el și că va lua cina cu el, aceasta nu face decît să inducă în eroare. În textul grecesc stă scris deipnêsô, voi

cina (cu el), iar biblia engleză redă aceasta foarte fidel. „I shall sup with him”. Despre cuminecătură, nici chiar ca simplu praznic, nu este nicidecum vorba aici.

Nu încape nici o îndoială că această carte, scrisă în anul 68 ori 69, dată atât de original stabilită, este cea mai veche din întreaga literatură creștină. Nici o altă carte nu este scrisă într-o limbă atât de barbară, plină de ebraisme, de construcții și de greșeli gramaticale nemaipomenite. De exemplu, în cap. I, 4 se spune textual :

„Dar vouă și pace de la cel ce este și cel ce era și cel ce vine !”

Că evangheliile și Faptele sfinților apostoli sînt prelucrări ulterioare ale unor scrieri care acum nu mai există și al căror sim-bure istoric — el însuși foarte nesigur — nu mai poate fi recunoscut astăzi sub noianul de legende care s-au așternut deasupra lui, și că înseși acele cîteva epistole așa-zis „autentice” ale apostolilor sînt, după Bruno Bauer, fie scrieri de mai tîrziu *, fie în cel mai bun caz prelucrări, îmbogățite prin adăugiri și intercalări, ale unor scrieri vechi, aparținînd unor autori necunoscuți, — în prezent acest lucru nu este tăgăduit decît numai de teologii de profesie sau de alți istorici interesați. Este deci cu atât mai important faptul că avem de-a face cu o carte în privința căreia se poate stabili aproape cu precizie perioada, ba chiar luna, cînd a fost scrisă, cu o carte care ne înfățișează creștinismul în forma sa cea mai neevoluată, în forma în care acesta se afla față de religia de stat a secolului al IV-lea, desăvîrșită în ceea ce privește dogmatica și mitologia, cam în același raport în care se afla mitologia încă imprecisă a germanilor de pe timpul lui Tacit față de mitologia din Edda ⁴⁰², desăvîrșită sub influența elementelor creștine și antice. Germenul religiei universale există aici, dar acest germen cuprinde încă nediferențiate miile de posibilități de dezvoltare care au devenit realitate sub forma nenumăratelor secte de mai tîrziu. Iar acest document, cel mai vechi din perioada procesului de formare a creștinismului, are pentru noi o importanță deosebită tocmai pentru că ne arată în forma sa pură aportul iudaismului, sub puternica influență alexandrină, la creștinism. Tot ce s-a adăugat mai tîrziu a venit din Apus, de la greco-romani. Numai prin mij-

* În traducerea autorizată, în limba franceză, publicată în revista „Le Devenir social”, începutul acestei fraze sună astfel : că cele trei sau patru epistole apostolice pe care școala de la Tübingen continuă să le considere autentice nu sînt decît niște scrieri dintr-o epocă ulterioară, după cum a demonstrat Bruno Bauer în analiza profundă pe care a făcut-o.

locirea religiei iudaice monoteiste a putut monoteismul cult al filozofiei vulgare grecești de mai târziu să îmbrace acea formă religioasă, singura cu ajutorul căreia a putut să cucerească masele. Dar, de îndată ce a găsit această mijlocire, monoteismul a putut să devină o religie universală numai în lumea greco-romană, dezvoltând în continuare sfera de idei elaborate de această lume și contopindu-se cu ea.

ale celor ce muncesc. În oraș a fost înființată o organizație a muncitorilor agricoli și a țăranilor săraci, care număra aproape 2000 de oameni. La 21 aprilie 1894 poliția a confiscat materialele organizației, iar la 22 aprilie l-a arestat pe conducătorul muncitorilor, J. Szanto-Kovacs. În aceeași zi, poliția și armata au tras într-o demonstrație a muncitorilor din Hódmezővásárhely, care cereau eliberarea lui Szanto-Kovacs. Organizația muncitorilor agricoli și a țăranilor săraci a fost dizolvată. Szanto-Kovacs și mulți dintre adepții lui au fost condamnați la închisoare. — 439.

- 467 *Lucrarea lui Engels „Cu privire la istoria creștinismului primitiv”, este una din lucrările de bază ale ateismului științific. Ea reprezintă rezultatul unui studiu îndelungat asupra apariției și esenței creștinismului, problemă față de care Engels a manifestat interes încă din 1841. El și-a expus deja, parțial, părerile asupra acestor probleme în articolele: „Bruno Bauer și creștinismul primitiv” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 316—325) și „Apocalipsul” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 9—14).*

Scrisă pentru revista „Neue Zeit” și publicată în nr. 1 și 2 din 1894 ale acestei reviste în timpul vieții lui Engels, lucrarea a fost tipărită și în limba franceză în revista „Devenir Social” nr. 1 și 2 din aprilie și mai 1895, în traducerea făcută de Laura Lafargue, fiica lui Marx.

„Le Devenir Social” — revistă socialistă franceză; a apărut lunar la Paris din 1895 pînă în 1898. — 441.

- 468 *A. Menger. „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung”, Stuttgart, 1886, S. 108 („Dreptul la venitul integral provenit din muncă, privit în lumina istoriei”). Vezi critica acestei cărți în lucrarea „Socialismul juridic” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 475—496). — 443.*

- 469 *Engels se referă la răscoala de eliberare națională a nubienilor, arabilor și a altor popoare din Sudan condusă de profetul musulman Muhamed-Ahmed, care își spunea „mahdi”, adică „salvatorul”. Răscoala a început în 1881 și a înregistrat succese deosebite în 1883—1884, cînd aproape de pe întreg teritoriul țării au fost alungate trupele colonialiștilor englezi care pătrunseseră în Sudan din deceniul al 8-lea. În timpul răscoalei s-a constituit statul mahdist centralizat și de sine stătător. Abia în 1899, trupele colonialiștilor englezi, profitînd de faptul că în urma războaielor necontenite și a disensiunilor dintre triburi statul a slăbit în interior și folosindu-se de superioritatea covârșitoare a armamentului, au cucerit din nou Sudanul. — 444.*

- 470 *Taboriți — aripă revoluționară democrată din mișcarea husită de eliberare națională și reformatoare din Cehia (prima jumătate a secolului al XV-lea), îndreptată împotriva feudalilor germani și a bisericii catolice; ea își trage numele după orașul Tabor, întemeiat în 1420, care era centrul lor politic. Revendicările taboriților reflectau tendințele maselor țărănești și ale păturilor de jos de la orașe de a lichida întreaga orînduire feudală. Printre taboriți erau răspîndite într-o formă religioasă chemările la instituirea egalității de avere și se făceau încercări de a introduce în domeniul consumului principiile comunismului egalitar. Creîndu-și o organizație militară proprie, taboriții au constituit nucleul armatei husite, care a respins cinci cruciade organizate de papă și de împăratul german împotriva Cehiei. Numai trădarea comisă de elemente ale nobilimii și bürgerimii cehe, care s-au ridicat în repetate rînduri împotriva taboriților și au încheiat împotriva lor un compromis cu forțele reacțiunii feudale din afară, a dus la înfrîngerea, în 1437, a taboriților, iar o dată cu aceasta și la înăbușirea mișcării husite. — 444.*

- 471 E. Renan : „Histoire des origines du christianisme”. Vol. 1—8, Paris, 1863—1883 („Istoria originii creștinismului”). — 444.
- 472 Textul fragmentelor citate de Engels din satira lui Lucian „Sfirșitul lui Peregrinus” corespunde traducerii germane a acestei lucrări făcute de A. Pauly (vezi „Lucians Werke”. Bd. 13, Stuttgart, 1831, S. 1618—1620 și 1622 [„Operele lui Lucian”). — 445.
- 473 Lucian. „Sfirșitul lui Peregrinus”, capitolele 11—14 și 16. — 446.
- 474 Engels se referă la comunitățile organizației secrete a muncitorilor și meseriașilor germani Liga celor drepti, întemeiate de Wilhelm Weitling la începutul deceniului al 5-lea al secolului al XIX-lea. Engels se ocupă de istoria Ligii celor drepti în lucrarea sa „Cu privire la istoria Ligii comunistilor” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 207—224). — 446.
- 475 G. Kuhlmann. „Die Neue Welt oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung”, Genf, 1845, S. VIII und IX („Lumea nouă sau împărăția spiritului pe pământ. Bunăvestire”).
„Bunăvestirea” lui Kuhlmann a fost demascată de Marx și Engels în lucrarea lor „Ideologia germană” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 3, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 563—572). — 446.
- 476 „Comunitățile libere” — comunități care s-au separat în 1846 de biserica protestantă oficială sub influența mișcării „Amicii luminii”, curent religios, îndreptat împotriva pietismului dominant în biserica protestantă, care se caracteriza printr-un misticism și bigotism excesiv. Această opoziție religioasă constituia una dintre formele de manifestare a nemulțumirii burgheziei din deceniul al 5-lea al secolului al XIX-lea față de rinduielile reacționare din Germania. — 447.
- 477 Școala teologică de la Tübingen — școală de cercetători și critici ai Bibliei, întemeiată de Ferdinand Christian Baur în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Adepții acestei școli au criticat contradicțiile și o seamă de nepotriviri cu istoria din cărțile Noului testament, dar au căutat să mențină unele dogme ale Bibliei, pretinzând că sînt veridice din punctul de vedere al istoriei. În pofida voinței lor, acești cercetători au contribuit la subminarea autorității Bibliei. — 449.
- 478 Critica Noului testament este cuprinsă în următoarele lucrări ale lui B. Bauer : „Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes”. Bremen, 1840 („Critica istoriei evanghelice a lui Ioan”) și „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker”, Bd. I—II, Leipzig, 1841 („Critica istoriei evanghelice a sinopticilor”); volumul al III-lea al acestei cărți, intitulat „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes” („Critica istoriei evanghelice a sinopticilor și a lui Ioan”), a apărut la Braunschweig în 1842. În literatura privitoare la istoria religiei sînt denumiți sinoptici cei care au întocmit primele trei evanghelii, „Cea de la Matei”, „cea de la Marcu” și „cea de la Luca”. — 449.
- 479 Filozofia stoicilor a apărut în Grecia antică la sfirșitul secolului al IV-lea î.e.n. și a dăinuit pînă în secolul al VI-lea e.n.; reprezentanții acestei școli oscilau între materialism și idealism. În timpul Imperiului roman, filozofia stoicilor s-a transformat într-o teorie idealistă-religioasă reacționară. Stoicii manifestau un interes deosebit pentru problemele de morală, pe care le tratau în spiritul misticismului și al fatalismului; ei propagau ideea existenței sufl-

tului în afara trupului, cultul resemnării omului în fața destinului, neîmpotrivirea la rău, renunțarea de sine și ascetismul etc. Doctrina stoicilor a exercitat o mare influență asupra formării religiei creștine. — 450.

- ⁴⁶⁰ Este vorba de culegerea lui Commodianus „Carmen apologeticum adversus Judaeos et gentes” („Cîntul apologetic împotriva iudeilor și păgînilor”). — 451.
- ⁴⁶¹ *Cabbala* (cuvînt ebraic care înseamnă tradiție) — interpretarea mistică, legată de magie, a textelor „sfînte” vechi, prin care se atribuia diferitelor cuvinte și numere o semnificație simbolică, deosebită; a fost răspîdită printre adepții iudaismului, de unde a trecut în creștinism și în islamism. — 451.
- ⁴⁶² *Gnosticii* — adepții gnosticismului, curent filozofic-religios apărut în secolele I—II e.n. prin unirea unor elemente ale creștinismului, iudaismului, religiilor păgîne și filozofiei idealiste greco-romane. Gnosticismul proclama ideea unei cunoașteri mistice care ar revela „tainele existenței” și ar arăta omului „calea spre mîntuire”. Încercînd să îmbine doctrina evanghelică cu filozofia elenistică și cu mitologia religiilor orientale, gnosticismul a fost respins ca „cretic” de către biserica creștină oficială. — 451.
- ⁴⁶³ Tacit. „Annales” („Analele”), cartea a 12-a, cap. 52 și „Historiae” („Istoriei”), cartea a 2-a, cap. 62. — 452.
- ⁴⁶⁴ *Cărțile sibiline* — culegere de preziceri ale viitorului atribuite uneia dintre prezicătoarele peregrine ale antichității (Sibila de la Cume); ele au jucat un rol important în viața religioasă a Romei antice. — 452.
- ⁴⁶⁵ *Conciliul de la Niceea* — primul așa-numit conciliu ecumenic al episcopilor bisericii creștine din Imperiul roman, convocat în anul 325 de către împăratul Constantin I în orașul Niceea din Asia Mică; conciliul a stabilit crezul, obligatoriu pentru toți creștinii (dogmele fundamentale ale bisericii creștine ortodoxe), a cărui nerecunoaștere era pedepsită ca o crimă împotriva statului. Hotărîrile conciliului au reflectat alianța strînsă dintre biserică și stat și transformarea creștinismului în religie de stat a Imperiului roman. — 452.
- ⁴⁶⁶ E. Renan. „Saint Paul”. Paris, 1869 („Sfîntul Paul”). Această carte constituie cel de-al treilea volum al lucrării lui Renan cu privire la istoria originii creștinismului (vezi adnotarea 471). — 455.
- ⁴⁶⁷ Irineu. „Cinci cărți împotriva ereziilor”, cartea a V-a, cap. 28—30. — 463.
- ⁴⁶⁸ E. Renan. „L'Antechrist”. Paris, 1873 („Anticristul”) (vezi adnotarea 471). — 465.
- ⁴⁶⁹ *Zend-Avesta* — denumire improprie dată în secolele XVIII—XIX „Avestei” — colecția cărților sfînte ale religiei vechilor perși, în care erau expuse concepțiile religioase ale lui Zoroastru. „Avesta” a fost elaborată cu începere din prima jumătate a mileniului I î.e.n.; codificarea ei finală a avut loc sub dinastia Sasanizilor (secolele III—VII e.n.). Traducerea și comentariile „Avestei” în medio-persană poartă denumirea Zend. — 465.
- ⁴⁹⁰ Este vorba de așa-numita „*robie babiloneană*” (sau „captivitate babiloneană”) a vechilor evrei în secolul al VI-lea î.e.n. — strămutarea forțată a aristocrației, funcționarilor, negustorilor și meseriașilor în Babilon după luarea Ierusalimului în 587 î.e.n. și înfrîngerea definitivă a regatului iudaic de către regele Babilonului Nabucodonosor în 586 î.e.n. În deceniul al 4-lea al secolului al VI-lea î.e.n., în timpul domniei regelui persan Cyrus, care a cucerit

regatul Babilonului, s-a dat voie celor mai mulți evrei aflați în captivitate să se reîntorcă în patrie. — 466.

⁴⁹¹ J. Ph. Fallmerayer. „Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters”. Stuttgart und Tübingen; Erster Theil — 1830, Zweiter Theil — 1836 („Istoria Peninsulei Moreea în timpul evului mediu”). — 466.

⁴⁹² „Edda” — culegere de legende mitologice și eroice și de cîntece ale popoarelor scandinave; s-a păstrat sub formă de manuscris din secolul al XIII-lea, descoperit în 1643 de episcopul islandez Sveinsson (așa-numita „Edda veche”), și sub forma unui tratat despre poezia skalzilor, întocmit la începutul secolului al XIII-lea de poetul și cronicarul Snorri Sturluson („Edda nouă”). Cîntecele „Eddei” despre zeii și eroii păgîni sînt o reflectare a stării societății scandinave în perioada de destrămare a orînduirii gentilice și de migrațiune a popoarelor. În ele se întîlnesc figuri și subiecte din creația populară a vechilor germani. — 467.

⁴⁹³ Adresa către organizațiile socialiste și muncitorești engleze a fost scrisă de Engels la rugămintea lui Pablo Iglesias, unul dintre conducătorii Partidului muncitoresc socialist spaniol, formulată în scrisoarea pe care i-a trimis-o la 27 iulie 1894. Engels a trimis adrese asemănătoare și social-democraților din Austria și Germania.

Între 29 august și 1 septembrie 1894 a avut loc la Madrid Congresul al IV-lea al Partidului muncitoresc socialist spaniol, care a constituit o etapă importantă în procesul de întărire organizatorică și ideologică a partidului. Congresul a ascultat raportul Consiliului național al partidului și al delegatului la Congresul internațional muncitoresc socialist de la Zürich (1893), a discutat problema presei de partid și a aprobat noul statut al partidului. Congresul a primit numeroase mesaje de salut de la socialiștii din Anglia, Austria, Germania și din alte țări, ceea ce a dovedit că legăturile internaționale ale partidului s-au dezvoltat. — 469.

⁴⁹⁴ La Belfast a avut loc între 4 și 9 septembrie 1893 al 26-lea Congres anual al trade-unionurilor engleze. Cele mai importante rezoluții ale congresului — adoptate sub influența creșterii stării de spirit revoluționare a membrilor de rînd ai trade-unionurilor — au fost recunoașterea principiului proprietății colective asupra mijloacelor de producție și de repartitie, precum și revendicarea stabilirii prin lege a zilei de muncă de opt ore. — 469.

⁴⁹⁵ *Legal Eight Hours and International Labour League* (Liga internațională de luptă a muncitorilor pentru stabilirea prin lege a zilei de muncă de opt ore) a fost creată în 1890 de un grup de socialiști englezi cu concursul lui Friedrich Engels. Baza pentru crearea Ligii a constituit-o un comitet care a organizat în 1890 prima demonstrație de 1 Mai din Anglia (vezi volumul de față, p. 60—66). Liga și-a propus drept scop lupta pentru eliberarea clasei muncitoare, pentru traducerea în viață a hotărîrilor Congresului de la Paris al Internaționalei a II-a etc. În 1893, reprezentanții Ligii au luat parte la organizarea Partidului laburist independent.

Social Democratic Federation (Federația social-democrată) — vezi adnotarea 104.

Independent Labour Party (Partidul laburist independent) a fost întemeiat în 1893 de conducătorii noilor trade-unionuri în condițiile înviorării luptelor greviste și ale intensificării mișcării pentru o politică independentă a clasei muncitoare din Anglia față de partidele burgheze. În Partidul laburist independent au intrat membrii unor serii de trade-unionuri noi și vechi, repre-